

Beoordeling stemgedrag verzekeraars ten aanzien van klimaatresolutie AVA Shell 2017

Eerlijke Verzekeringswijzer

Onderzoeksrapport

16 augustus 2017

Eerlijke Verzekeringswijzer

Beoordeling stemgedrag verzekeraars ten aanzien van klimaatresolutie AVA Shell 2017

Een onderzoeksrapport voor de Eerlijke Verzekeringswijzer

Margreet Simons

Anya Marcelis

16 augustus 2017

Over dit rapport

Dit rapport is geschreven in opdracht van de Eerlijke Verzekeringswijzer, een initiatief van Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV, Dierenbescherming en PAX. Doel van het onderzoek is in kaart te brengen welke van acht geselecteerde verzekeraars in Nederland stemrecht hadden tijdens de AVA van Shell op 23 mei 2017 en wat hun stemgedrag was ten aanzien van de klimaatresolutie van Follow This op de aandeelhoudersvergadering van Shell.

Over Profundo

Met gedegen onderzoek en advies wil Profundo een praktische bijdrage leveren aan een duurzame en sociaal rechtvaardige wereld. Met diensten op maat helpen we onze opdrachtgevers om hun duurzame ambities te realiseren. Thematisch houden we ons bezig met grondstofketens, de financiële sector en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Meer informatie over Profundo is te vinden op www.profundo.nl.

Auteurs

Het onderzoek voor dit rapport is uitgevoerd en beschreven door Margreet Simons, met bijdragen van Anya Marcelis. Het rapport dient als volgt geciteerd te worden: Simons, M. en A. Marcelis (2017, augustus), *Eerlijke Verzekeringswijzer: Beoordeling stemgedrag verzekeraars ten aanzien van klimaatresolutie AVA Shell 2017*.

Disclaimer

Profundo neemt de grootst mogelijke zorgvuldigheid in acht bij het gebruiken van informatie en het opstellen van publicaties, maar kan niet garanderen dat dit verslag volledig is en neemt geen verantwoordelijkheid voor fouten in de gebruikte bronnen. Het rapport is bedoeld voor informatieve doeleinden en dient niet te worden gelezen als het verstrekken van goedkeuringen, verklaringen of garanties van welke aard dan ook. Adviezen en informatie verstrekt in dit rapport kunnen sinds publicatie zijn veranderd zonder kennisgeving vooraf. Profundo zal geen aansprakelijkheid aanvaarden voor schade die voortvloeit uit het gebruik van deze publicatie.

Niet alle partnerorganisaties binnen de Eerlijke Verzekeringswijzer werken inhoudelijk op alle thema's en/of sectoren waarover het onderzoek zich uitstrekt. Uitingen op deelonderwerpen geven dan ook niet noodzakelijkerwijs de mening weer van alle in de Eerlijke Geldwijzer samenwerkende organisaties.

Inhoudsopgave

Inleiding en doelstelling	1
Hoofdstuk 1 Methode van het onderzoek	3
1.1 Onderzoeksvragen	3
1.2 Methode	3
1.3 Planning	3
Hoofdstuk 2 Aandeelhoudersresolutie Follow This	4
2.1 Reacties op aandeelhoudersresolutie Follow This	4
2.1.1 Shell.....	4
2.1.2 VEB en VBDO	4
2.1.3 Pensioenfondsen.....	5
2.1.4 Kempen Capital Management	5
2.2 Task Force on Climate-Related Financial Disclosures	5
Hoofdstuk 3 Analyse beleggingsbeleid, stembeleid en stemgedrag van acht verzekeraars	7
3.1 Toelichting stemgedrag	8
3.2 Stembeleid verzekeraars	11
Hoofdstuk 4 Conclusies en aanbevelingen	13
4.1 Aanbevelingen aan verzekeraars	14
Bijlage 1 Klimaatresolutie AVA Shell 2017	15
Bronverwijzingen	18

Inleiding en doelstelling

Dit onderzoeksrapport is geschreven in opdracht van de Eerlijke Verzekeringswijzer, een initiatief van Oxfam Novib, Amnesty International, Milieudefensie, FNV, Dierenbescherming en PAX. Het onderzoek is uitgevoerd door onderzoeksbureau Profundo.

In december 2015 is in Parijs het VN Klimaatverdrag aangenomen waarin is vastgelegd dat de opwarming van de aarde ten opzichte van het pre-industriële tijdperk beperkt dient te blijven tot 2 graden, met het streven om de opwarming beperkt te houden tot 1,5 graad. Verder dient er snel een einde te komen aan het gebruik van fossiele brandstoffen, aangezien dat een belangrijke oorzaak is van de overmatige CO₂-uitstoot.¹

Aanleiding voor het onderzoek is de aandeelhoudersresolutie ingebracht door het investeerdersplatform Follow This tijdens de algemene aandeelhoudersvergadering (AVA) van Shell in mei 2017: "Request Shell to Set and Publish Targets for Reducing Greenhouse Gas (GHG) Emissions" (agendapunt 21). Oliemaatschappijen leveren een grote bijdrage aan klimaatverandering en dragen daarmee een grote verantwoordelijkheid om het tij te keren. Bovendien is Shell qua omzet de op twee na grootste oliemaatschappij ter wereld. Doel van Follow This is Shell te bewegen het voortouw te nemen bij de energietransitie van een economie gebaseerd op fossiele brandstoffen naar een economie gebaseerd op hernieuwbare, schone energie. Daartoe dient Shell haar winsten uit fossiele energie te gebruiken voor investeringen in duurzame energie. Shell gaf haar aandeelhouders een negatief stemadvies. Met slechts 6% van de stemmen voor, is de resolutie weggestemd.²

De Eerlijke Verzekeringswijzer is voorstander van de aandeelhoudersresolutie en betreurt het negatieve stemadvies door Shell en de afwijzing van de resolutie door een meerderheid van de aandeelhouders. Het klimaatakkoord van Parijs stelt doelstellingen ten aanzien van de reductie van CO₂-uitstoot. Kritische aandeelhouders én de Eerlijke Verzekeringswijzer achten het van groot belang dat bedrijven, en in het bijzonder oliemaatschappijen als Shell, deze doelstellingen vertalen in reductiedoelstellingen voor hun eigen onderneming. Wanneer Shell zich hiertegen keert en het merendeel van de aandeelhouders van Shell hiertegen stemt, werken ze feitelijk het Klimaatakkoord tegen, aldus de Eerlijke Verzekeringswijzer.

Doelstelling

Veel verzekeraars in Nederland beleggen in Shell, zijn daarmee mede-eigenaar van Shell en bepalen mede de besluitvorming van Shell. De Eerlijke Verzekeringswijzer is geïnteresseerd in de vraag welke verzekeraars die zijn opgenomen in de Eerlijke Verzekeringswijzer beleggen in Shell en wat hun stemgedrag is geweest ten aanzien van bovengenoemde klimaatresolutie.

Doelgroep

Het onderzoek richt zich op de volgende verzekeringsgroepen:

- Achmea
- Aegon
- Allianz
- APG (Loyalis)
- ASR
- Generali
- NN Group
- Vivat

Het onderzoeksrapport is als volgt opgebouwd.

Hoofdstuk 1 bevat uitleg over de vraagstelling en methode van het onderzoek. Hoofdstuk 2 bevat de reactie van Shell op de klimaatresolutie en reacties uit de beleggerswereld. Hoofdstuk 3 geeft de onderzoeksresultaten weer: welke van de geselecteerde verzekeraars beleggen in Shell en wat was hun stemgedrag tijdens de aandeelhoudersvergadering? In hoofdstuk 4 volgen de conclusies en aanbevelingen aan verzekeraars.

Hoofdstuk 1 Methode van het onderzoek

1.1 Onderzoeksvragen

Op basis van het onderzoeksdoel zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- Welke verzekeraars die zijn opgenomen in de Eerlijke Verzekeringwijzer beleggen in Shell, voor eigen rekening of ten behoeve van klanten in het kader van vermogensbeheer (anno mei 2017, en indien niet beschikbaar ultimo december 2016)?
- Wat was de argumentatie van Shell voor het geven van een negatief stemadvies?
- Wat is het stembeleid van de geselecteerde verzekeraars ten aanzien van beleggingen in olie- en gaswinning?
- Wat was het stemgedrag van de geselecteerde verzekeraars met betrekking tot de klimaatresolutie van Follow This (voor, blanco/onthouding van stemmen of tegen)?

1.2 Methode

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden is de volgende methode gebruikt:

- Raadpleging van financiële databanken (Bloomberg, Thomson Reuters Eikon);
- Analyse stembeleid van verzekeraars ten aanzien van beleggingen in olie- en gaswinning, op basis van publiek beschikbare informatie op websites van verzekeraars;
- Onderzoek stemgedrag t.a.v. aandeelhoudersresolutie Follow This tijdens AVA Shell op basis van:
 - Raadpleging van (proxy) voting records op websites verzekeraars;
 - Raadpleging van persberichten over stemgedrag verzekeraars op websites verzekeraars;
 - Raadpleging openbare nieuwssites voor informatie over stemgedrag verzekeraars.
- Analyse van argumentatie Shell bij het geven een negatief stemadvies t.a.v. aandeelhoudersresolutie Follow This, op basis van desk research en raadpleging van websites van Shell, Follow This en stemadviezen van VEB en VBDO.

1.3 Planning

Voor dit project geldt de volgende planning:

Activiteit	Datum
Start van het project	28 juni 2017
Aanlevering conceptrapport	5 juli 2017
Deadline voor commentaar van de opdrachtgever	19 juli 2017
Aanlevering eindrapport	11 augustus 2017

Hoofdstuk 2 Aandeelhoudersresolutie Follow This

Op 21 december 2016 lanceerde Follow This een aandeelhoudersresolutie, vijf maanden voor de algemene vergadering van aandeelhouders van Shell, op 23 mei 2017. In deze resolutie wordt Shell verzocht om doelstellingen te formuleren in overeenstemming met het klimaatakkoord van Parijs. Voor de integrale tekst van de resolutie, zie Bijlage 1. In dit hoofdstuk wordt de reactie van Shell op de klimaatresolutie toegelicht, en zijn reacties opgenomen van investeerders en het maatschappelijk veld naar aanleiding van deze resolutie.

2.1 Reacties op aandeelhoudersresolutie Follow This

Shell gaf een negatief stemadvies ten aanzien van de aandeelhoudersresolutie van Follow This. Hieronder een toelichting op de reactie van Shell, gevolgd door reacties van belangenorganisaties van beleggers, pensioenfondsen en vermogensbeheerders die de resolutie ondersteunen en de afwijzing van Shell pareren. De reacties van de verzekeraars die geselecteerd zijn voor het onderzoek worden in deze sectie buiten beschouwing gelaten; die komen aan bod in Hoofdstuk 3.

2.1.1 Shell

In de aanloop naar de AVA adviseerde Shell haar aandeelhouders om tegen het voorstel van Follow This te stemmen. In reactie op de stemming over de resolutie, gaf topman Ben van Beurden aan dat Shell het Parijs-akkoord steunt, maar dat het niet waarschijnlijk is dat het lukt om de doelstelling van Parijs te halen en de opwarming van de aarde tot 1,5 à 2 graden Celsius te beperken. Kijkend naar wat alle landen hebben toegezegd is zelfs 3 graden nauwelijks te halen, aldus Van Beurden. Volgens hem heeft Shell in elk scenario voldoende tijd om haar koers bij te sturen.

Het verzoek in de resolutie om doelstellingen op te nemen voor terugdringing van CO₂-emissies van klanten (scope 3), acht Shell onhaalbaar en contraproductief. De resolutie impliceert dat Shell verkoop van fossiele brandstoffen dient af te bouwen. Dit brengt een algehele reductie van CO₂-emissies niet dichterbij, aldus Shell, maar levert slechts een concurrentievoordeel op voor de concurrenten van Shell. Klanten zullen fossiele brandstoffen dan voortaan bij andere oliemaatschappijen kopen, die wellicht zorgen voor meer CO₂-uitstoot dan de brandstoffen van Shell, zo stelt Shell.³

2.1.2 VEB en VBDO

In de opmaat naar en op de dag van de AVA gaven belangenorganisaties van beleggers hun mening over het initiatief van Follow This en uitten kritiek op het negatieve stemadvies van Shell.

De Nederlandse belangenorganisatie van beleggers VEB gaf een week voor de AVA van Shell haar steun aan de resolutie want "de inhoud van de resolutie van Follow This sluit aan bij de oproep die de VEB eind vorig jaar deed in haar jaarlijkse speerpuntenbrief aan alle beursgenoteerde ondernemingen in Nederland." De VEB keerde zich tegen het negatieve stemadvies van Shell: "De resolutie biedt Shell juist veel vrijheid om de eigen strategie te bepalen. Dat de onderneming daarover transparant is en de doelstellingen op klimaatgebied kwantitatief onderbouwt hoort bij een goede governance, zoals dat verwacht mag worden van een toonaangevende onderneming, die nu al veel inspanningen pleegt om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen."⁴ Ook de belangenvereniging van duurzame beleggers VBDO steunde de resolutie van Follow This.⁵

2.1.3 Pensioenfondsen

De grote Nederlandse pensioenfondsen lieten wisselend stemgedrag zien. Het ABP stemde tegen de resolutie want het kan "bedrijven niet verantwoordelijk houden voor zaken waarop zij geen of weinig invloed hebben."⁶ Het ABP wil bedrijven niet verantwoordelijk maken voor de uitstoot van organisaties die bij hen afnemen.

PGGM onthield zich van stemming maar gaf in haar stemverklaring aan teleurgesteld te zijn in de harde afwijzing door het Shell-management van de aandeelhoudersresolutie van Follow This: "Wij zijn van mening dat Shell te veel de nadruk legt op de onmogelijkheid om, zonder schade toe te brengen aan de onderneming, concrete Scope 3-doelen te formuleren. Daarmee doet de onderneming in onze ogen geen recht aan de geest van de resolutie." PGGM heeft begrip voor de problemen die Shell ziet in de uitvoerbaarheid van de letterlijke tekst van de resolutie, waar het gaat om het formuleren van formele doelen voor Scope 3-emissies. Daarom heeft het pensioenfonds niet voor de resolutie gestemd: "Maar omdat wij de geest van de resolutie wél onderschrijven, en we er van overtuigd zijn dat Shell voortvarend werk moet maken met het formuleren van concrete doelen voor CO₂-reductie, gaan wij ook niet mee met het advies van Shell om tegen de resolutie te stemmen. We hebben ons daarom op dit agendapunt onthouden van stemming." PGGM roept Shell op binnen een jaar inzicht te geven in de wijze waarop de onderneming bijdraagt aan de energietransitie. Ook dient Shell volgens PGGM het voortouw te nemen om een programma te ontwikkelen, gericht op het verlagen van CO₂-emissies van klanten, ofwel scope 3-emissies.⁷

Pensioenfonds Metaal & Techniek en Pensioenfonds van de Metalektro en hun pensioenuitvoerder MN stemden voor: "Wij geloven dat de resolutie een realistisch en eerlijk verzoek is. Wij erkennen de technische uitdagingen die daarmee gepaard gaan, maar we zijn van mening dat de resolutie voldoende flexibiliteit biedt om 'intelligente' ambities te realiseren. We dringen er daarom bij de leiding van Shell op aan dat het begint met de ontwikkeling van bedrijfsbrede doelstellingen en we zijn van harte bereid om Shell daarbij te ondersteunen."⁸

2.1.4 Kempen Capital Management

Vermeldenswaardig is ook de voorstem van Kempen Capital Management, de vermogensbeheerder van Van Lanschot. Van Lanschot is opgenomen in de Eerlijke Bankwijzer. In een stemverklaring refereert Kempen naar het advies van de raad (van Shell) om tegen de resolutie te stemmen en de (methodologische) uitdagingen die zijn gesteld voor het meten van doelen voor scope 1 en 2, en met name voor scope 3: "Niettemin, van een uitgesproken en proactieve leider in de energietransitie, verwachten we duidelijkheid over hoe het bedrijf omgaat met scope 3-emissies. En daarbij concern-breed commitment stimuleert om scope 3-GHG-emissies te verlagen in de transitie naar een CO₂-neutrale economie".⁹

2.2 Task Force on Climate-Related Financial Disclosures

De klimaatresolutie die in mei 2017 op de agenda stond staat niet op zichzelf. In mei 2015 is op de AVA van Shell met meerderheid van stemmen al een resolutie aangenomen waarin Shell werd opgelegd om de klimaatrisico's van de onderneming inzichtelijk te maken. En op de AVA van Shell in mei 2016 diende Follow This een aandeelhoudersresolutie in waarin ze Shell opriep om het voortouw te nemen in de totstandkoming van een fossielvrije samenleving en economie en binnen een jaar een strategie gericht op duurzame energie te ontwikkelen.¹⁰

Ruim een maand na de AVA in mei 2017 reageerde Shell positief op de aanbevelingen van de Task Force on Climate-Related Financial Disclosures (TCFD), een wereldwijd initiatief om bedrijven in alle sectoren aan te sporen tot meer transparantie over de risico's en mogelijkheden die voortkomen uit de aanpak van klimaatverandering. De task force is opgezet door de G20 en de Financial Stability Board (FSB). "I agree that companies should be clear about how they plan to be resilient in the face of climate change and energy transition," aldus Ben van Beurden, CEO van Shell: "I have signed a letter confirming Shell's support for the initiative."¹¹

Mogelijk is de Follow This-resolutie van invloed geweest op de positieve houding van Shell. Ook al is de resolutie uiteindelijk niet aangenomen, een deel van de aandeelhouders heeft een signaal afgegeven dat Shell werk dient te maken van de energietransitie.

Hoofdstuk 3 Analyse beleggingsbeleid, stembeleid en stemgedrag van acht verzekeraars

In Tabel 1 staat een overzicht welke van de geselecteerde verzekeraars investeren in Shell, het aantal en de waarde van deze aandelen en het stemgedrag van de verzekeraars ten aanzien van de aandeelhoudersresolutie van Follow This tijdens de jaarlijkse algemene vergadering van aandeelhouders van Shell op 23 mei 2017.

Tabel 1 Aandelen 8 verzekeraars in Nederland in Koninklijke Shell (in USD miljoen) en stemgedrag aandeelhoudersresolutie Follow This AVA Shell 23 mei 2017

Verzekeringsgroep	# Aandelen	% uitstaande aandelen	Beleggers-waarde in USD miljoen	Stemgedrag	Stembeleid olie- en gasector
Achmea	n/a	0,01%	21		Nee
<i>Achmea Own Risk</i>				Tegen ¹²	Nee
<i>Achmea Investment Management Wereldwijd Aandelen Fonds</i>				Voor ¹³	Nee
Aegon	12.761.819	0,31%	342	Onthouding ¹⁴	Nee
Allianz	10.893.365	0,24%	286	Tegen ¹⁵	Nee
APG (Loyalis)	1.299.594	0,03%	35	Tegen ¹⁶	Nee
ASR	-	-	-	N.v.t.	Nee
Generali	1.270.204	0,03%	33	Niet openbaar	Nee
NN Group	2.320.831	0,05%	58	Onthouding ¹⁷	Nee
Vivat	3.445.466	0,09%	95	Voor ¹⁸	Ja
Totaal	31.991.279	0,77%	870		

Source: Thomson Reuters Eikon, 'Share ownership: Royal Dutch Shell PLC,' gezien in juni 2017.

Zeven van de acht geselecteerde verzekeraars beheren 0,77% van de aandelen in Shell met een waarde van in totaal USD 870 miljoen. ASR belegt niet in Shell. Van zes van de zeven verzekeraars of van hun vermogensbeheerders is het stemgedrag bekend. Het is opvallend dat Achmea geen groepsbreed stemgedrag had tijdens de AVA van Shell en anders heeft gestemd voor de beleggingen van de ingelegde verzekeringspremies/investments own risk (tegen) dan in het kader van vermogensbeheer/Achmea Investment Management Wereldwijd Aandelen Fonds (voor). Het stemgedrag van APG en Allianz is toegankelijk via de corporate website maar de AVA van Shell is nog niet geregistreerd. Het stemgedrag van Generali is niet openbaar. Op 10 juli 2017 is in het kader van het onderzoek per e-mail navraag gedaan bij de verzekeraars van wie het stemgedrag niet bekend was. APG (Loyalis) en Allianz hebben daarop gereageerd en alsnog informatie verstrekt. Generali gaf in een reactie aan geen gehoor te geven aan het verzoek om informatie.

Slechts één van de verzekeraars, Vivat, heeft volmondig voor de resolutie gestemd én heeft stembeleid voor verduurzaming van de olie- en gasector. Zie sectie 3.1 en 3.2 voor een toelichting op het stemgedrag en het stembeleid van de onderzochte verzekeraars.

3.1 Toelichting stemgedrag

Hieronder volgt, voor zover beschikbaar, een toelichting op het stemgedrag van de geselecteerde verzekeraars:

- **Achmea**

Desgevraagd gaf Achmea schriftelijk een nadere toelichting op het stemgedrag:

- Achmea Own Risk

Achmea heeft voor de investeringen voor eigen rekening en risico tegen de resolutie gestemd "omdat deze op onderdelen te ver gaat", zo luidt de verklaring. "Dit geldt met name voor de scope 3-doelstellingen. Deze vragen nu te grote inspanning van Shell. De strategie van Shell is erop gericht om de overgang naar nieuwe energiebronnen te ondersteunen en daarmee is de resolutie nu niet nodig."

"Achmea voert als onderdeel van een verantwoord beleggingsbeleid een voortdurende en constructieve dialoog met Shell over onder meer het klimaat en energie. Onze ervaring leert dat deze constructieve dialoog veel invloed heeft op het gedrag van organisaties. Ondertekening van de resolutie is daarmee niet nodig."

"Naast de ondertekening van het klimaatakkoord van Parijs heeft Achmea heeft zich ook verbonden aan de Transitiecoalitie, een samenwerkingsverband van bedrijven dat de overheid oproept prioriteit te geven aan het versnellen van de energietransitie, ondermeer door een Klimaatwet en een Klimaatminister."

Achmea Own Risk betreft de investeringen van de verzekeringstak van Achmea, ofwel de ingelegde verzekeringspremies. Door klimaatverandering loopt het risico op schade door extreme weersomstandigheden toe. Dit wordt door Achmea bevestigd maar desondanks is dit voor Achmea geen reden om Shell te vragen meer haast te maken met de energietransitie en de olie- en gasportefeuille af te bouwen: "De gevolgen van klimaatverandering merken we al: onze klanten hebben vaker schade door extreem weer. Het gaat er om de aarde leefbaar te houden en daarom is het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen topprioriteit. De overgang naar duurzame energiebronnen is daar een belangrijk onderdeel van. Met de inzet van de relatief 'schone' fossiele brandstof gas als transitiebrandstof kan Shell een belangrijke rol spelen in een soepele en snellere overgang naar hernieuwbare energie."

- Achmea Investment Management (AIM)

Achmea Investment Management (AIM) heeft voor de klimaatresolutie gestemd. AIM voert het stembeleid grotendeels uit voor klanten, met name pensioenfondsen, die daarbij hun eigen afwegingen kunnen maken, en kennelijk in meerderheid voorstander waren van de klimaatresolutie.¹⁹

- **Aegon**

Aegon besloot om zich van stemming ten aanzien van de resolutie te onthouden. In een openbare stemverklaring gaf Aegon aan dat ze het eens is met de geest van de resolutie, die Shell aanspoort om doelen te stellen die aansluiten bij het Klimaatakkoord van Parijs. Dit is in lijn met de klimaatdoelstellingen van Aegon zelf. Echter, Aegon stelt ook dat er praktische bezwaren kleven aan het voorstel, die juridisch bindend kunnen worden indien de resolutie zou worden aangenomen. Volgens Aegon zou dit, gezien de onzekerheden over de richting of snelheid van de energietransitie, kunnen leiden tot vernietiging van aandeelhouderswaarde. Volgens het stembeleid van Aegon is het effect van een aandeelhoudersresolutie op de aandeelhouderswaarde doorslaggevend om voor of tegen te stemmen, zie 3.2.

Aegon uit in haar stemverklaring ook kritiek op Shell in de voortgang die wordt geboekt op eerdere voorstellen van aandeelhouders, zoals de mede door Aegon gesteunde "Aiming for A resolution": "In this work we have seen that, while Shell has disclosed some targets and works constructively with investor groups, we do not see their commitments as comprehensive enough, for example because of the lack of group-wide targets. Some of Shell's peers have adopted such targets." Door zich van stemming te onthouden geeft Aegon het signaal af dat zij niet meegaat met het stemadvies van Shell.²⁰

- **Allianz**

Allianz heeft tegen de aandeelhoudersresolutie gestemd omdat zij de daarin gestelde verplichting tot het formuleren van doelstellingen ten aanzien van een reductie van scope-3 emissies geen zinvolle indicator vindt om de bijdrage van Shell aan een duurzame energietransitie aan af te meten. In plaats daarvan wil Allianz Shell aanmoedigen om een 'extensive energy transition scenario analysis' uit te voeren en daarover te rapporteren aan de aandeelhouders, en aan te geven welke maatregelen Shell denkt te treffen ten aanzien van low carbon scenario's. "Dit kan ook de kwantificering van scope-3 emissies inhouden."²¹

- **APG (Loyalis)**

APG heeft namens alle holdings en dus ook namens Loyalis tegen de klimaatresolutie gestemd, zo blijkt uit een schriftelijke verklaring: "Een groot deel van de klimaatresolutie sluit goed aan bij ons ESG-beleid om de CO₂-uitstoot van de beleggingsportefeuille terug te dringen. In een deel van het voorstel kan APG (Loyalis) zich niet vinden, dit gaat over de verantwoordelijkheid die Shell zou moeten nemen voor de CO₂-uitstoot van organisaties die bij hen afnemen." Het belang van Loyalis in Shell bedraagt € 373.000, voor heel APG is dit € 35 miljoen. In Tabel 1 zijn de beleggingen van APG Groep weergegeven.²²

- **NN Group**

Desgevraagd laat NN Group weten waarom zij zich van stemming heeft onthouden. NN Group heeft de resolutie niet ondersteund vanwege het verzoek om doelstellingen te publiceren over Scope-3 emissies. NN Group is van mening dat Shell wel dient te rapporteren over de uitstoot op het niveau van Scope 1 en 2 uitstoot en dat de onderneming de noodzaak hiervan begrijpt vanuit het perspectief van haar beleggers. Door zich te onthouden van stemmen heeft NN Group de klimaatresolutie weliswaar niet ondersteund maar wel het signaal afgegeven dat NN Group van Shell meer transparantie verwacht over de uitstoot van Scope 1 en 2 emissies, aldus de verzekeraar: "NN Investment Partners zet de dialoog met Shell over ESG-onderwerpen (Environmental, Social and Government) voort. Dat is onderdeel van onze rol in het kader van verantwoord beleggen."²³

- **Vivat**

Actiam, vermogensbeheerder van verzekeraar Vivat, legt op haar website verantwoording af over het stemgedrag maar die is niet up-to-date waardoor er nog geen informatie over de AVA van Shell in 2017 beschikbaar is. Echter, ruim voor de aandeelhoudersvergadering van Shell, gaf Actiam op 8 februari 2017 een verklaring uit waarin ze zich achter de resolutie van Follow This schaarde en de doelen van de resolutie steunt.

Desgevraagd gaf Actiam schriftelijk een nadere toelichting op haar overwegingen om vóór de resolutie te stemmen:

“Actiam heeft haar commitment naar het klimaatakkoord uitgesproken en wil haar beleggingen in lijn brengen met een maximaal 2 graden-scenario. Actiam verwacht om die reden van de bedrijven waarin zij belegt dat zij hun strategie in lijn brengen met de klimaatdoelstelling van Parijs. Hiertoe voert Actiam engagement met olie- en gasbedrijven en nutsbedrijven. Met het steunen van deze resolutie spreken we de hoop uit dat een innovatief bedrijf als Shell de transitie naar duurzame energie serieus neemt en klimaatverandering ambitieus aanpakt. Met als doel de opwarming van de aarde tot maximaal 2 graden Celsius te beperken.” Ook financiële redenen spelen een rol om vóór de resolutie te stemmen: “Als deze energietransitie plaatsvindt, zal er de komende decennia steeds minder en uiteindelijk geen ruimte meer zijn voor CO₂-intensieve brandstoffen. Daarom vindt Actiam het - naast het maatschappelijk oogpunt - ook vanuit financieel oogpunt een verstandige keuze dat bedrijven zoals Shell

serieus aan de slag gaan met het integreren van de energietransitie en het 2 graden-scenario in hun strategie.” Voor Vivat (Actiam) sluit de klimaatresolutie aan bij eerdere uitspraken van Shell: “Shell heeft zelf ook commitment richting “Parijs” uitgesproken; de resolutie vroeg doelstellingen in lijn met ‘Parijs’. We vinden het daarom een passend voorstel.”²⁴

Van Generali is geen stemverklaring bekend. Generali heeft ook na navraag per e-mail geen uitsluitsel willen geven hoe de verzekeraar heeft gestemd ten aanzien van de klimaatresolutie van op de aandeelhoudersvergadering van Shell.

Uit de reacties van de verzekeraars en andere institutionele beleggers (zie sectie 2.1.2 - 2.1.4) blijkt dat institutionele beleggers die zich onthielden van stemming daarmee het signaal wilden afgeven dat zij niet zondermeer het stemadvies van Shell wilden overnemen om tegen de resolutie te stemmen. Ook bij onthouding van stemming grepen beleggers, waaronder Aegon, de gelegenheid aan om Shell aan te sporen meer werk te maken van de energietransitie en meer openheid van zaken te geven over de doelstellingen en resultaten om de CO₂-uitstoot terug te dringen. Reden om niet voor de resolutie te stemmen had vooral te maken met het feit dat de resolutie van Follow This Shell vroeg om op drie niveaus doelstellingen te formuleren:

- Scope 1: emissies als gevolg van de eigen bedrijfsvoering;
- Scope 2: emissies van energieleveranciers;
- Scope 3: emissies door het gebruik van brandstoffen geproduceerd door Shell.

Met name het formuleren van scope-3 doelstellingen stuitte op bezwaren bij sommige verzekeraars, omdat dat volgens hen nadelig zou zijn voor de concurrentiepositie van Shell.

3.2 Stembeleid verzekeraars

In hoeverre komt het stemgedrag, voor zover bekend, overeen met het stembeleid van de geselecteerde verzekeraars ten aanzien van investeringen in de olie- en gassector, voor zover beschikbaar? Hieronder volgt een overzicht van het stembeleid van de verzekeraars die beleggen in Shell:

- **Achmea**

Achmea heeft een stembeleid voor haar beleggingen voor eigen rekening en risico (ingelegde verzekeringspremies) en in het kader van vermogensbeheer. In een publiek toegankelijk document op haar website heeft Achmea de uitvoering van het stembeleid overgedragen aan Achmea Investment Management (AIM). Achmea blijft echter verantwoordelijk voor het stembeleid. Het inleggen van een stem op aandeelhoudersvergaderingen gebeurt dan ook overeenkomstig het Achmea stembeleid, aldus het document. Achmea heeft geen uitgewerkt stembeleid op sectorniveau, althans niet in publiek toegankelijke bronnen.²⁵

Daarnaast heeft AIM ook stembeleid, waarin, meer dan in het algemene stembeleid van Achmea, aandacht is voor stemgedrag bij aandeelhoudersresoluties met betrekking tot ESG-issues: "Within its responsibility investment policy Achmea IM focuses on the following four themes: human rights, labour rights, environment and anti-corruption. Special attention is given to each individual shareholder proposal related to any of these four themes that are often related to Environmental, Social, and Governance (ESG) factors." Ook AIM heeft geen uitgewerkt stembeleid op sectorniveau, althans niet in publiek toegankelijke bronnen.²⁶

- **Aegon**

Aegon heeft publiek toegankelijk stembeleid voor Aegon Nederland en stembeleid voor de wereldwijde activiteiten van Aegon. In beide staan geen specifieke richtlijnen voor stemmen op AVA's van bedrijven in de olie- en gassector. Wel worden in het stembeleid van Aegon Nederland een aantal vuistregels genoemd ten aanzien van stemmen op voorstellen ten aanzien van sociale en milieukwesties. Aegon maakt per geval afwegingen voor haar stemgedrag. Belangrijk uitgangspunt daarbij is of het voorstel de aandeelhouderswaarde in stand houdt of vergroot. Vervolgens wordt beoordeeld of de kwesties die in het voorstel aan de orde worden gesteld niet beter door regelgeving kunnen worden geregeld, het bedrijf al voldoende heeft gereageerd op de kwesties die aan de orde worden gesteld, of uitvoering van het voorstel een te grote belasting is voor de onderneming. Bij voorstellen die meer transparantie vereisen, zoals het voorstel van Follow This, wordt gekeken of de gevraagde informatie al voldoende beschikbaar is voor aandeelhouders, of dat de gevraagde informatie nadelig kan zijn voor de concurrentiepositie van het bedrijf. Het wereldwijde stembeleid heeft geen uitwerking op sociale en milieukwesties en de olie- en gassector.²⁷

- **Allianz**

Stemmen op aandeelhoudersvergaderingen (via proxy voting) is één van de instrumenten die Allianz benut om invloed uit te oefenen op de duurzaamheidsstrategie van ondernemingen. Allianz geeft daarbij ook het belang aan van gezamenlijke initiatieven van investeerders. Allianz heeft geen gedetailleerd stembeleid gepubliceerd, en geen richtlijnen gepubliceerd voor stemmen op AVA's van bedrijven in de olie- en gassector.²⁸

- **APG**

APG heeft geen specifiek stembeleid voor de olie- en gasector gepubliceerd.²⁹

- **Generali**

Volgens haar verantwoord beleggingsbeleid worden ESG factoren meegewogen in het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen. Het gepubliceerde stembeleid is niet gedetailleerd uitgewerkt in richtlijnen voor specifieke onderwerpen of sectoren.³⁰

- **NN Group**

NN Group heeft een wereldwijd stembeleid ontwikkeld waarbij naast financiële afwegingen ook als uitgangspunt geldt dat bedrijven zich dienen te houden aan goed ondernemingsbestuur zoals vastgelegd in de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. Ook zijn ondernemingen het aan hun aandeelhouders verplicht om rekenschap te geven van de impact van hun bedrijfsvoering op mensenrechten en milieu. NN Group heeft geen uitwerkt stembeleid voor de olie- en gasector gepubliceerd.³¹

- **Vivat**

Vivat heeft van alle onderzochte verzekeraars die in Shell beleggingen het meest uitgewerkte stembeleid ten aanzien van de olie- en gasector. In het beleidsdocument 'Energietransitie' stelt Actiam, de vermogensbeheerder van Vivat, dat het onvermijdelijk is dat er sprake is van een transitiefase 'waarin fossiele brandstoffen, kernenergie en duurzame energiebronnen naast elkaar bestaan'. 'Die fase moet wel zo kort mogelijk zijn om de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen en kernenergie zo snel mogelijk af te bouwen.' Dit uitgangspunt is in overeenstemming met de aandeelhoudersresolutie van Follow This en verklaart de steun van Actiam voor deze verklaring. In haar stembeleid licht Actiam toe dat de olie- en gasector tot een van de risicosectoren wordt gerekend ten aanzien van het focusthema klimaat en dat Actiam voor aandeelhoudersresoluties zal stemmen die een positief effect hebben op de sociale, milieu en ethische performance van een onderneming.³²

Hoofdstuk 4 Conclusies en aanbevelingen

Centrale vragen van dit onderzoek zijn:

- Welke van de acht verzekeraars die zijn opgenomen in de Eerlijke Verzekeringswijzer beleggen in Shell; en
- Wat was het stemgedrag van verzekeraars die beleggen in Shell ten aanzien van de aandeelhoudersresolutie van Follow This.

Uit het onderzoek blijkt dat zeven van de acht verzekeraars die zijn opgenomen in de Eerlijke Verzekeringswijzer beleggen in Shell, voor een bedrag van USD 870 miljoen.

Verzekeringsmaatschappij ASR belegt als enige van de onderzochte verzekeraars niet in Shell.

Van zes van de overige zeven verzekeraars of van hun vermogensbeheerders is bekend wat ze hebben gestemd:

- Vóór de resolutie hebben gestemd:
 - Vivat (vermogensbeheerder Actiam);
 - Achmea Investment Management voor het Wereldwijd Aandelenfonds.
- Tegen de resolutie hebben gestemd:
 - Achmea Own Risk;
 - Allianz;
 - APG.
- Van stemming onthouden hebben:
 - Aegon;
 - NN Group.

Generali legt geen publieke verantwoording af over haar stemgedrag en wilde ook op verzoek geen helderheid verschaffen over het stemgedrag ten aanzien van de klimaatresolutie op de aandeelhoudersvergadering van Shell.

Opvallend is dat Achmea voor de beleggingen voor eigen rekening en risico tégen de klimaatresolutie heeft gestemd, terwijl de afdeling vermogensbeheer, onder invloed van haar klanten, voornamelijk pensioenfondsen, vóór de resolutie heeft gestemd.

Tenslotte blijkt dat van de zeven onderzochte verzekeraars die beleggen in Shell, Vivat als enige stembeleid heeft gepubliceerd ten aanzien van de olie- en gasector, en de andere zes verzekeraars niet.

4.1 Aanbevelingen aan verzekeraars

Naar aanleiding van het onderzoek zijn de volgende aanbevelingen aan verzekeraars geformuleerd:

1. Verschuif beleggingen van fossiele energiebedrijven naar duurzame energiebedrijven;
2. Publiceer stembeleid voor de olie- en gasector dat gericht is op het tegengaan van klimaatverandering en mensenrechtenschendingen door bedrijven in de oliesector;
3. Onderneem en steun initiatieven die erop gericht zijn om oliebedrijven actief aan te sporen om bij te dragen aan het realiseren van de doelstellingen van het VN Klimaatverdrag.

Bijlage 1 **Klimaatresolutie AVA Shell 2017**

Shareholder resolution at 2017 AGM of Royal Dutch Shell plc (“Shell”)

Shareholders support Shell to take leadership in the energy transition to a net-zero-emission energy system. Therefore, shareholders request Shell to set and publish targets for reducing greenhouse gas (GHG) emissions that are aligned with the goal of the Paris Climate Agreement to limit global warming to well below 2°C.

These GHG emission reduction targets need to cover Shell’s operations as well as the usage of its products (scope 1, 2, and 3), they need to include medium-term (2030) and long-term (2050) deadlines, and they need to be company-wide, quantitative, and reviewed regularly.

Shareholders request that annual reporting include further information about plans and progress to achieve these targets.

Supporting Statement

This shareholder resolution is intended to express shareholder support for a course towards a net-zero-emission energy system. The why of a course towards a net-zero-emission energy system is clear: increasing costs of the extraction of fossil fuels, decreasing costs of generating renewable energy, and the global political pledge to stop global warming. The how and the what are up to the management of Shell. It is up to them to set GHG emission reduction targets and to develop activities to attain these targets.

This supporting statement serves to offer rationale, elaborate on transparency, and recommend metrics to align these targets with the Paris Climate Agreement.

Context

In Paris, in December 2015, during the twenty-first Conference of the Parties (COP21), representatives of 195 countries reaffirmed the goal of limiting global temperature increase to well below 2°C above pre-industrial levels and agreed to pursue efforts to limit the temperature increase to 1.5°C above pre-industrial levels. COP21 also agreed to aim for a global net-zero-emission energy system.

In May 2015, by means of a shareholder resolution submitted by the Aiming for A investor coalition, shareholders directed that annual reporting will include information relating to climate change, such as emissions management, asset portfolio resilience, and investment strategies. Setting further targets on scopes 1, 2, and 3 is the next step.

Major institutional investors have announced that they will drastically cut the carbon footprint of their investment portfolios with the aim of reducing the climate risks in them.

Transparency

We the shareholders request that the company publish company-wide greenhouse gas (GHG) emission reduction targets according to the following 3 scopes:

- Scope 1
Direct emissions from the facilities under Shell's operational control or the equity boundary;
- Scope 2
Indirect emissions from the facilities of others that provide electricity or heat and steam to Shell's operations;
- Scope 3
Emissions that Shell estimates come from the use of Shell's refinery products and natural gas products.

In order to align its emission reduction targets with a well-below-2°C pathway, we request the company to base these targets on tangible metrics such as the Intended Nationally Determined Contributions (INDCs), or to use any other metrics the company finds practical to align its targets with a well-below-2°C pathway. For example, the INDC of Europe calls for 40% emission reduction by 2030 and 80-95% by 2050, relative to 1990 levels. While the combined INDCs are not enough to get on a well-below-2°C pathway, these commitments may be ratcheted up. The company could use metrics of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) as well. For example, to limit global warming to well below 2°C, the IPCC estimates that 40-70% reduction in GHG emissions globally is needed by 2050, relative to 2010 levels. In the light of changing technological drive, scientific progress, and incrementally rising policy commitments, Shell should review its GHG emission reduction targets regularly.

Risks

If actions to get on a well-below-2°C pathway are taken too slowly, this may lead to abrupt adjustments, resulting in costly shocks. An orderly transition should start with the expression of clear medium- and long-term targets. We fully realize that these targets will be just dots on the horizon and that the road leading there has to be discovered, but the longer the company waits, the harder it will be to attain the well-below-2°C pathway and the more disruptive the transition will be.

The political pledge to limit climate change to well below 2°C, the resulting future legislation, and the decreasing costs of renewable energy add to the risk that capital expenditures in fossil fuel projects will become stranded assets.

Opportunities

Taking leadership in the global energy transition could increase the brand value of Shell. The company could distinguish itself from its competitors if customers knew that part of the profits from fossil fuels would be invested in energy sources that limit global warming.

Shell is accustomed to exploring for oil and gas resources. We encourage the company to explore new business models. Some investments will turn out to be profitable; some not, as is the case in the exploration for oil and gas.

Shell's financial results greatly depend on the price of oil. Diversification of the energy system could turn out to be an opportunity to decrease risks and create the cash engines of the future.

Support

We encourage Shell to show leadership by enhancing its capability to innovate and make use of potential opportunities in a transforming energy landscape over the coming decades. We would welcome further alignment between the company's strategic positions vis-à-vis emerging energy technologies that stand to benefit from the energy transition. With its decades of experience and expertise as an innovator, its global reach, its financial capital, and its human capital, Shell is excellently positioned to make use of these developments by applying new technologies and setting up related business models. We encourage Shell to set targets that are inspirational for society, employees, and shareholders, allowing Shell to meet increasing demand for energy while reducing GHG emissions.

You have our support.³³

Bronverwijzingen

- 1 United Nations Framework Convention on Climate Change (2016, December), *The Paris Agreement*.
- 2 Follow This (2016, December 21), "Resolution at 2017 AGM of Royal Dutch Shell plc ("Shell"). Special Resolution", online: <https://follow-this.org/shell/resolution-2017/>, gezien in juli 2017; Ammelrooy, P. van (2017, mei 23), "Shell-aandeelhouders verwerpen activistisch voorstel: concrete actie voor minder uitstoot niet nodig", *De Volkskrant*, online: <http://www.volkskrant.nl/economie/shell-aandeelhouders-verwerpen-activistisch-voorstel-concrete-actie-voor-minder-uitstoot-niet-nodig~a4496603/>, gezien in juli 2017; Royal Dutch Shell (2017, mei 23), *Result of Annual General Meeting*; Dijk, B. van en C. Grol (2017, mei 24), "Shell hoeft voorlopig geen emissiedoelen te stellen", *het Financieele Dagblad*, online: <https://fd.nl/ondernemen/1203388/shell-hoeft-voorlopig-geen-emissiedoelen-te-stellen>, gezien in juli 2017; Statista (n.d.), "Shell - Statistics & Facts", online: <https://www.statista.com/topics/1560/shell/>, gezien in juli 2017.
- 3 Follow This (2016, December 21), "Resolution at 2017 AGM of Royal Dutch Shell plc ("Shell"). Special Resolution", online: <https://follow-this.org/shell/resolution-2017/>, gezien in juli 2017; Dijk, B. van en C. Grol (2017, mei 24), "Shell hoeft voorlopig geen emissiedoelen te stellen", *het Financieele Dagblad*, online: <https://fd.nl/ondernemen/1203388/shell-hoeft-voorlopig-geen-emissiedoelen-te-stellen>, gezien in juli 2017; Royal Dutch Shell (2017, mei 23), "Annual General Meeting Royal Dutch Shell plc: Speeches by Chairman and CEO", online: http://www.shell.com/investors/retail-shareholder-information/annual-general-meeting/_jcr_content/par/textimage_1328904083.stream/1495550418131/d6f7985dc0f91174009fb1478e7bceec7f6cf6649108e6c6e408ad368bde4972/2017-shell-agm-speeches-transcript.pdf, gezien in juli 2017.
- 4 VEB (2017, mei 17), "VEB steunt resolutie om meer transparantie van Shell over klimaatdoelstellingen", online: <https://www.veb.net/artikel/06270/veb-steunt-resolutie-om-meer-transparantie-van-shell-over-klimaatdoelstellingen> <https://www.veb.net/artikel/06270/veb-steunt-resolutie-om-meer-transparantie-van-shell-over-klimaatdoelstellingen>, gezien in juli 2017.
- 5 VBDO (2017, april 20), VBDO supports resolution by Follow This, online: <http://www.vbdo.nl/en/news/Annual-General-Meeting-Shell-and-Resolution-19-of-Follow-This>, gezien in juli 2017.
- 6 ABP (2017, mei 23), ABP stemt op aandeelhoudersvergadering Shell", online: <https://www.abp.nl/over-abp/actueel/nieuws/abp-stemt-op-aandeelhoudersvergadering-shell.aspx>, gezien in juli 2017.
- 7 PGGM (2017, mei 23), "Statement PGGM bij aandeelhoudersvergadering Shell", online: <https://www.pggm.nl/wie-zijn-we/pers/Paginas/Statement-PGGM-bij-aandeelhoudersvergadering-Shell.aspx>, gezien in juli 2017.
- 8 MN (2017, mei 23), "MN, PME & PMT steunen Shell-resolutie Follow This", online: <http://www.mn.nl/nl/publicaties/follow-this/>, gezien in juli 2017.
- 9 Kempen (2017, mei 23), "Kempen Capital Management moedigt Shell aan om de energietransitie naar een nul-emissie energiesysteem te brengen", online: http://www.kempen.nl/over_kempen.aspx?id=39216, gezien in juli 2017.
- 10 Share Action (2016, februari), "Case Study: Successful shareholder resolutions force BP and Shell to give climate change a #SeatAtTheTable", online: <http://shareaction.org/wp-content/uploads/2016/02/CaseStudy-Shareholder-Resolutions.pdf>, gezien in juli 2017; Royal Dutch Shell (2016, Mei 24), "Royal Dutch Shell Plc. Result Of Annual General Meeting", online: http://www.shell.com/investors/retail-shareholder-information/annual-general-meeting/_jcr_content/par/expandablelist/expandablesection_444333503.stream/1464099178576/2a08cf028544f509e9531bf6478fb1dc9700aff968a0b420a5b42fe06036ad3a/2016-agm-voting-results.pdf, gezien in juli 2017;
- 11 Shell Global (2017, juni 29), "Shell welcomes report on climate-related transparency", online: <http://www.shell.com/media/news-and-media-releases/2017/report-on-climate-related-transparency.html>, gezien in juli 2017; Follow This (2017, juni 29), "Shell will make plan for the energy transition", online: <https://follow-this.org/press-release/shell-plan-transition/>, gezien in juli 2017.
- 12 Achmea (2017, mei 19), "Proxy Voting Results – Achmea Own Risk AVA Royal Dutch Shell 170523", online: <http://vds.issproxy.com/SearchPage.php?CustomerID=1202777&language=nl>, gezien in juli 2017.

- 13 Achmea Investment Management (2017, mei 19), "Resultaten van stemmen bij volmacht - AIM Wereldwijd Aandelen Fonds AVA Royal Dutch Shell 170523", online: <http://vds.issproxy.com/SearchPage.php?CustomerID=902777&language=nl>;
- 14 Aegon Asset Management (n.d.), "Aegon Asset Management abstains from vote on Follow This resolution at Shell", online: <https://www.aegonassetmanagement.com/global/About-us/Responsible-Investment/aegon-asset-management-abstains-from-vote-on-follow-this-resolution-at-shell/>, gezien in juli 2017.
- 15 Boeve, H., Managing Director Allianz Life Allianz Nederland Groep N.V. (2017, augustus 11), *E-mail correspondentie met Margreet Simons van Profundo*.
- 16 Offermans, B., Manager Investments Loyalis (2017, juli 11), *E-mail correspondentie met Peter Ras van de Eerlijke Verzekeringswijzer*.
- 17 NN Investment Partners (n.d.), "Proxy Voting Dashboard. Filters: Fund Family All; Meeting Date Range: 23 May 2017; Company Search: Royal Dutch Shell", online: <https://vds.issgovernance.com/vds/#/MjY2Ng==/https://vds.issgovernance.com/vds/#/MjY2Ng==/>, gezien in juli 2017.
- 18 Actiam (2017, februari 8), "ACTIAM supports the Follow This sustainability resolution", online: <https://www.actiam.nl/en/newsroom/2017/actiam-supports-follow-this-sustainability-resolution>, gezien in juli 2017.
- 19 Lieshout, M. van, Senior Adviseur MVO Achmea (2017, juli 13), *E-mail correspondentie met Peter Ras van de Eerlijke Verzekeringswijzer*.
- 20 Aegon Asset Management (n.d.), "Aegon Asset Management abstains from vote on Follow This resolution at Shell", online: <https://www.aegonassetmanagement.com/global/About-us/Responsible-Investment/aegon-asset-management-abstains-from-vote-on-follow-this-resolution-at-shell/>, gezien in juli 2017.
- 21 Boeve, H., Managing Director Allianz Life NL Allianz Nederland Groep N.V. (2017, augustus 11), *E-mail correspondentie met Margreet Simons van Profundo*.
- 22 Offermans, B., Manager Investments Loyalis (2017, juli 11), *E-mail correspondentie met Peter Ras van de Eerlijke Verzekeringswijzer*.
- 23 Rijkse, F., Advisor Sustainability Corporate Relations / Corporate Citizenship NN Group N.V. (2017, juli 18), *E-mail correspondentie met Peter Ras van de Eerlijke Verzekeringswijzer*.
- 24 Actiam (2017, februari 8), "ACTIAM supports the Follow This sustainability resolution", online: <https://www.actiam.nl/en/newsroom/2017/actiam-supports-follow-this-sustainability-resolution>, gezien in juli 2017; Molenaar, M., ESG Analyst Actiam (2017, juli 17), *E-mail correspondentie met Peter Ras van de Eerlijke Verzekeringswijzer*.
- 25 Achmea (2016, juli), *Uitoefenen stemrechten*.
- 26 Achmea Investment Management (2016, april), *IM Voting Policy*.
- 27 Aegon N.V. (2008, oktober), *Aegon Global Voting Policy*; Aegon Nederland N.V. (2015, februari), *Voting Policy* p. 19, 21.
- 28 Allianz (2014, maart), *Allianz Global Investors ESG Policy*.
- 29 APG (2011, september 8), "APG publiceert nieuw corporate governance en stembeleid", online: <https://www.apg.nl/en/article/apg-publiceert-nieuw-corporate-governance-en-stembeleid/527?filter=&query=voting+>, gezien in juli 2017.
- 30 Generali Group (n.d.), "Ethics in our Investments", online: <http://www.generali.com/our-responsibilities/ethics-in-our-investments>, gezien in juli 2017; Generali Group (2015, april), *Responsible Investment Guideline. Group Guideline*, p. 3, 5.
- 31 NN Group (2016, april), *NN Global Voting Policy*, p. 5, 6.
- 32 Actiam (2017, maart), *Energietransitie*, p. 5; Actiam (2017, januari), *Voting Policy*, p. 13, 15; Actiam (2016, augustus), *Strategie focusthema Klimaat*.
- 33 Follow This (2016, December 21), "Resolution at 2017 AGM of Royal Dutch Shell plc ("Shell"). Special Resolution", online: <https://follow-this.org/shell/resolution-2017/>, gezien in juli 2017.

profundo

ONDERZOEK & ADVIES

Radarweg 505
1043 NZ Amsterdam
Nederland
+31-20-8208320
profundo@profundo.nl
www.profundo.nl